

Alasaksa-aegsete eestikeelsete tekstide ortograafiast.

I

Kõige vanemad seni leitud eestikeelsed tekstid põlvnevad teatavasti 16. sajandist.

1524. ja 1528. vahel on kirjutatud Kullamaa kirikuõpetaja Johannes Lelow' tekstid: Meie-isa palve; Ave Maria; Credo algus¹. Suurem osa Credo teksti on tundmatu autori kirjutatud 1528. ja 1532. a. vahel². Peale aastat 1535 on kirjutatud n. n. Ametivanne I, 1570 paiku n. n. Ametivanne II. Arvatavasti sajandi keskpaigast põlvneb Liivimaa talurahva õiguse katkend. Vanemate tekstide hulka kuulub veel n. n. Tunnistus Sigismundus Awerbach'ile, mille kirjutamis-aasta on 1589.

Vanade tekstide ortograafia uurimisel on eeltingimuseks muidugi see, et käsikirjad õieti loetaks ja interpreteeritaks ning neis arvesse võetaks — võimalikult kõik — juhuliselt teksti sattunud vead.

Esimeste eestikeelsete tekstide autorid olid sakslased, kes oma ortograafia panid maksma ka eesti keele kohta. Eesti tekstide ortograafia selgitamiseks on järjekult vaja tolle aja saksa ortograafia ja foneetika arvestamist. Saksa kolonisatsiooni esimesel ajastul oli tarvitusel Baltimailüla saksa keel; kuid juba 14. sajandil sündis muutus: suur hulk koloniste voolas juurde alasaksa keelealalt. Keskalasaksa

¹ Andmed teosest, A. Saareste ja A. R. Cederberg: Valik eesti kirja-keele vanemaid mälestisi. (Edaspidi tsiteeritakse lühendatult: VEKVM).

² Vt. EK II (1923), lk. 97—98.

keel pääses võidule Baltimail, domineeris siin 15. sajandil ja andis viimaks 16. sajandi teisel poolel maad jällegi ülasaksa keelele.

Esimesed eestikeelsed tekstid põlvnevad siis alasaksa keele õitseaja viimastest aastakümnetest. II ametivande tekst on pärit küll sajandi teisest poolest; sellegipärast võime seda rahulikult pidada alasaksa ajastusse kuuluvaks: ta on ainult — nagu hiljemini tõestame — esimese, sajandi algul kirjutatud ametivande variant.

Kuid Tunnistus Sigismundus Awerbach'ile on tekst, mis kirjutatud aastakümnel, kus ala- ja ülasaksa keel võitlesid Baltimail eesõiguse pärast. Selle teksti ortograafia käsitus nõuab niihästi ala- kui ka ülasaksa keele arvestamist ja on järjelikult rinnastatav Müller'i tekstidega, mitte aga eelnimetatud alasaksa keele ainuvalitsuse aastaisse kuuluvate kirjalikkude mälestistega. Järgnevas me siis seda teksti ei arvesta.

II

Enne kui tekstide ortograafia lähemale vaatlemisele asuda, oleks vaja kõrvaldada neist juhulised kirjutamisvead, mis — tähele panemata jäädes — võiksid tumestada ortograafia üldpilti.

A. Lelow' tekstid¹.

Lelow' kirjutatud on Meie-isa palve ja Ave Maria tekst ja Credo teksti algus sõnadeni *ta hua n h n c f m h a e*; sealt jätkub tekst teise, väga erineva käekirja ja ortograafiaga. Ei ole usutatav, et Lelow ise oleks nende tekstide autor; üksikud mõtted vead lasevad oletada, et Lelow ainult kopeeris need tekstid mingist algtekstist². Muidugi soodustab kopeerimine kirjutusvigade tekkimist, pealegi siis, kui kirjutaja keeleoskus on vilets.

Meie-isa palve.

Øtte — tähenduses 'olet'; ootusvastane -tt- esinemine pro -ll- on kirjutusviga³: tähed on ju kirjas teineteise sarnased. -t puudumist on seletatud lausefoneetiliselt; öeldi:

¹ Selles kirjutises on tekstid tarvitatud sel kujul, nagu nad esinevad VEKVM-is. Erandlikult on tarvitatud dr. P. Johansen'i väljaannet: Eestikeelsed palved Kullamaalt. Toimetanud Paul Johansen. Tallinna linna arhiivi väljaanded. IV järg. Tallinna, 1923. (Edaspidi tsiteeritud lühendatult: Johansen). Selle allika tarvitamise puhul on tehtud vastav märke.

² Vrd. Johansen, lk. 12.

³ Johansen, lk. 12.

olet taivas, kuid muulasest-autori kõrv kuulis ainult üht *t-d*¹. Arvestatav vorm: *o|tt|e*.

*po[h]ulut*²; keelend on ühendatav murdelise kujuga *põhà*; see võiks ehk olla autori poolt *heilig: heiligen* eeskujul moodustatud ‚põhatud‘ tähenduses ‚pühitsetud‘ (põhatut leidub ka Rossihniusel). Kui otte puhul esineb *tt* pro *ll*, võiks siingi olla säärane viga, mis kopeerimisel võib kergesti juhtuda. Seepärast arvestame ortograafia käsitlusel ainult *po[h]ul|ut*³.

fulfut — tähenduses ‚tulgu‘; sõnaalguline *f* on kirjutusviga¹; imperatiivis sõna lõpul *t* esinemine on tolle aja kohta harilik nähtus¹. Ortograafia käsitlemisel arvestame *|f|ulfut*.

ſzatfu, tähendab ‚saagu‘; *t* on arvatavasti seletatav seega, et autor on ära seganud sõnad ‚saagu‘ ja ‚saatku‘. Arvestame *ſza|t|fu*.

meytte võiks kergesti olla kopeerimisviga pro *meylle*. Eespool oli meil ju kahel korral *l* ja *t* segiminekut. Sisuliselt ootaksime siin igatahes allatiivi. Tuleks arvesse teinigi seletus: algtekstis võis vahest olla: „anna meile meite igapäevane leib.“ Kopeerimisel jättis Lelow ühe sõna kirjutamata. Igatahes, ortograafia vaatlusel jäägu parem arvestamata need kahtlased tähed. Arvestame *me|t|te*.

tenneny, ycfepewhne. Neis sõnus võiks *e* olla häälik *ä* grafeemiks (vt. ka allap!). Kohati esineb aga esivokaalsete sõnade järgsilpides *a*.

heytfa vist pro *heyta*; arvatavasti on siin ‚heida‘ ja ‚heitka‘ (=heitke) ühendatud. Vrd. ka märges ülal *ſzatfu* puhul. Arvestame ainult *heyt|f|a*.

wollfat. Mitmuse oblikvakäänete mõjul on autor siin üldistanud *-k-* nominatiivigi. Arvestame *woll|f|at*.

elle on murdeline keelend *älä* pro *ärä*.

(*elle*) *ſzättyt* (*meyttyt*) — ‚ära saada meid‘; sõnas *ſzättyt* võiks peituda kopeerimisviga: lõppsilp *-yt* on pärit järgmisest sõnast. Keeleoskamatu inimese hooletul kopeerimisel pole ju sellise vea tekkimine võimatu. Ortograafia puhul võime arvestada *ſzätt|yt|*.

ohachtufz = *ohattus* tähenduses ‚hädaoht, kiusatus‘⁴. Vormi poolest illatiiv, *ch* esinemine arvatavasti dekoratiivne joon.

¹ Prof. A. Saareste, prosem. ist. 1927. süg.

² Märgisse [] on suletud tähed, mis originaalis selgusetud.

³ Märgisse | | on suletud tähed, mida ei arvestata ortograafia käsitlusel.

⁴ Nõnda olen kuulnud nüüdki veel Tori kihelkonnas.

ereneš; siin esimeses ja teises silbis jällegi $e = \bar{a}$.
|fattfa; tähenduselt ja ortograafialt jääb sõna tumedaks.
See võiks olla ‚saada‘, aga sama hästi see võiks olla mingi
kopeerimisviga, sest oma ortograafialt erineb sõna märksa
autori harilikust kirjaviisist. Ortograafia käsitlusel jääb
kogu sõna arvestamata |fattfa|.

Umen ei tule võõrkeelse sõnana küsimusse. Järg-
nevas jätame võõrkeelsed sõnad alati arvestamata (Aue,
Maria, Credo, poncio pilato, Juramentu der vndudeschen jne.).

Ave Maria tekst.

Terwütewt võiks olla partitsiip ‚tervütüt‘. Lõpp -tewt
oleks haruldane märkimisviis pro -twt. Arusaadavam oleks
küll -we- esinemine, kuid me leiame ka märkimisviisile
-ew- paralleeli alasaksa ortograafiast: ü tähistamiseks tar-
vitati iu-ui¹.

Ufzant². Siin ei ole põhjust oletada praegust vormi
issand: tekstides mujal esineb uſanda, uſande; nii siis võiks
siingi lugeda *isand*.

ſzwkaš; u võiks siin olla lühike *u*, \bar{a} — pikk \bar{a} (su kaas).
nawſzŷte; siin võiks meil olla tegemist kontaminatsioo-
niga: vormid ‚naisi‘ ja ‚naiste‘ segunesid vormiks ‚naisite‘.
Ortograafia käsitlusel jätame 2. silbi η kõrvale; et sel puhul
tekib autori harilikule kirjutamisviisile võõras ühend ſzt,
jätame ka \mathfrak{z} arvestamata. Arvestame nawſ|zŷ|te.

p̄elne on siin vist superlatiivse tähendusvarjundiga;
lugeda tuleb arvatavasti *p̄alne*.

p̄huhet on partitsiip ‚pühät‘ (sõnast ‚pühama‘, vt. ülal
märkust põhulut puhul, lk. 131) tähenduses ‚pühitsetud‘.

h̄ywhuſt, vististi kopeerimisviga pro h̄ywhuſt = murd.
hivust, mis esineb ka muudel vanematel autoritel.

Credo tekst.

Uſzuma; lõpp *a* on keelesisuline, murdeline.

ymala; η järel ootaksime *u-d*. Selle puudumine on kir-
jutamisviga³.

ſeyk̄ny weſḡk̄ŷne⁴; siingi näikse olevat kopeerimisvigu.
Algtekstis võis olla ſeyk̄y weſḡk̄ŷne; kopeerimisel sõnad

¹ A. Lasch: Mittelniederdeutsche Grammatik. Halle a. S. 1914.
§ 46, lk. 42.

² Teoses VEKVM ei kirjutata seda sõna lahus järgmisest. Faksii-
mile põhjal näib mulle siiski, et vahe on olemas. Lahus kirjutab neid
ka Johansen, lk. 14.

³ Johansen, lk. 12.

⁴ Märgiga : on tähistatud rea lõpp originaalis.

läksid Lelow'1 segi: teise sõna lõppsilp -ne toodi esimesse sõnasse, kuid esimese sõna diftongi järelkomponent sattus ka järgmisesse sõnasse: *weyt*-. Ortograafia vaatlusel võib neid sõnu arvestada järgmisel kujul: *ʔehʔ|ny|we|ʔ|t|gʔne*; sõna *vagine* 'kräftig, furchtbar, gewaltig' esineb Wied. Wb.-s.

lonunth; selles sõnas võiks olla kontaminatsioon: lõpud -*nud* ja -*nd* läksid segi ja moodustasid uue -*nund*¹. Elavas keeles esineb lõpp -*nund* praegugi (Saaremaal) (*añnund*, *tõnund*).

B. Tundmatu autori tekst.

teme-, siin teine *e* = *ä*.

meddten on murdeline *medè(n)*.

ʔfande; *e* tähistab siin *ä*-d; miks ka 2. silbis ei esine *e*-d, jääb tumedaks.

ʔuma; *m* = *mm*. 'Kumma' esineb siin pro '(kes:)kelle', mis seletub vist seega, et eesti sõnadel 'kes' ja 'kumb' on saksa keeles ainult üks vaste: *welcher*.

tu[ʔ]enuth; oletatav I on käsikirjas nii segane, et on võimatu seda dešifreerida². *e* esinemine ei või olla keeles faktiline; siin on türevokaali ekslik tarvitamine ka selles vormis. Arvestame: tu[ʔe]nuth.

ʔwʔet on jällegi partitsiip 'pühät', tähenduses 'pühitsetud'.

neʔʔest; *e* lõppsilbis on seletamatu. Arvestame *neʔ|e|ʔt*.

Swrn (forma fanatanut); Swrn võiks olla kirjutamisel pooleli jäänud sõna surm. Ortograafia puhul tuleb kõrvale jätta grafeem *n*, mis võiks olla poolelijäänud *m*. Arvestatav vorm: Swr|n|.

ʔormā; kriips vokaali kohal tähistab nasaali järgnemist. Siin on see muidugi genitiivi *n*-i lühendus. *o* esinemine jääb seletamatuks. Kas murdeline? Arvestatav vorm *ʔ|o|rmā*.

ʔurrenut; *e* on autori keeleviga (vrd. tu[ʔe]nuth!). Arvestame *ʔurr|e|nut*.

maddanut võiks olla ühenduses verbiga 'matma'. Sel puhul oleks see vorm: *matteitud*. Et autor ei tee vahet -*nud* ja -*tud* partitsiibi vahel, ei ole ime: autori viletsast keeleoskusest annab tunnistust kogu tekst. *a* esinemine teises silbis pro *e* võiks olla murdeline.

ʔorʔest; *e* selles sõnas jääb arusaamatuks. See on nähtavasti kirjutusviga. Ortograafia vaatlusel võime arvestada ainult *ʔorʔ|e|ʔt*.

¹ Prof. A. Saareste' teateil.

² Vrd. VEKVM, lk. 2, joonealust märget 1 ja Johansen, lk. 15, joonealust märget 1.

pr[.]mal; pr- on lühendus pro par-; teise silbi vokaal on raskelt loetav¹, arvatavasti a. Ortograafias arvestatav vorm: parr|mal.

fetel tähenduses 'kael'; on võimatu täpsalt kindlaks teha, mida tähistab sõnas esinev t; vorm võib olla: *käsel*, *kädel*, *kädel* või isegi keeleviga t-lise mitmuse mõjul. Kõige tõenäolisem on siiski D esinemine: kui tekstis esineb juba *meDe*, siis on see vist küll *käDe*. Helita meediaña olen seda käsitletud ortograafia vaatlusel.

fʒedʰ tähendab 'säält'; d on arvatavasti kirjutusviga pro l. Kahtlase grafeemi jätame kõrvale: *fʒe|d|t.

fʒ[e]; e võiks olla lausefoneetilistel põhjustel lühike.

allehɛt[mine]; e esinemine võiks olla keeleline nähtus: vrd. soome *alle*.

vʌfʃs; see on ainus kord, et ses tekstis sõnalõpulisel s-i tähistamiseks tarvitatakse fʃ. Siin võiks olla vormi *ülesse* mõju: abisõnade kohakäänded on autoril ka teisel segi läinud, vrd. *ʃaʃatanut poncio pilato alla*. Arvestame ainult vʌfʃs|.

fʋrene ellone² on raskelt seletatavad sõnad: need on üleliigsed, neile ei vasta mitte miski ladinakeelses algtekstis. Need sõnad on arvatavasti lisandus tõlkijalt, nagu neid esineb ka mujal ses tekstis: aʃu[s] θaθua [ričʋš] [re]mu (ascendit ad caelos). Kuid jääb küsitavaks, kuhu see lisandus kuulub: kas see täiendab eelmist lauset või järgnevat. Lause vʌfʃs towʃma fe[ʃt] lehan fʃe fʋrene ellone nyč:fʃe yʃane θaiwa [ričʋš] remu võiks tähendada: 1) üles tõusma sest liha(n) see surnu elune..., s. t.: 'selle surnud liha ülestõusmine elusaks'..., või 2) üles tõusma sest liha(n) / suure(n) elu(n) / ning see igavene taeva [riik] rõõmu, s. t. usun... liha ülestõusmist, suurt elu ning igavest taevariiki. Igatahes: ortograafia vaatlusel tuleb need sõnad kõrvale jätta.

C. Juramentum I.

Mynno; o on seletamatu. Kas lohakalt kirjutatud a? Arvestame Mynn|o|.

tojuetann on murdeline vorm: *tojuvoʃtan*; e esinemine pro o teises silbis on seletamatu. Arvestame toju|e|tann. wegfewell. Esimeses ja kolmandas silbis e = ä.

yʃʃandell; siingi e = a. Sel puhul ootaksime ka a asemel e-d (= ä). Miks seda ei esine, jääb arusaamatuks.

¹ Teoses VEKVM, lk. 2, on märgitud i, kuid Johansen'il esineb (lk. 15) a.

² Vrd. VEKVM, lk. 2, joonealust märget 13.

D. Juramentum II.

Tuleb tähelepanu juhtida II ametivande sarnasusele esimesega. Lähedane on ju oletus, et uue ametivande koostamisel võeti aluseks vana ametivanne ja kohandati see uute oludega.

Sarnasus on tähelepanuväärne: I juramentumis esineb igalpool *t, y*, ainult teksti lõpus on kõrvalekaldumine: *ninc theme kallis*, II juramentumis samuti: *ninc theme kallis*. Lõpp I-i asemel on mõlemas tekstis -ll. Mõlemad tekstid algavad vigaste sõnadega: *myyno toyuetann*; komade asetamine on täpselt sama. Tekstid on järjekuldselt lähedalt seotud teineteisega. Teise teksti tekkimisaeg on 1570. paiku, kuid selle ortograafia võib siiski olla omane palju vanemale ajastule.

myyno; siin arvestame nagu Jur. I puhul: *Myyn|o|*.

toyuetann; jällegi arvestame ainult *toyue|tann*.

fehll tähenduses 'sel'; *h* esinemine on dekoratiivne joon.

Rid'es; -es on mingi võõrapärasus (-e puhul vrd. rootsi *rike*), mis tuleb kõrvale jätta. Arvestame *Rid|es|*.

aufzull; u selles asendis on arvatavasti kopeerimisviga. Arvestame *aufz|u|ll*.

ʒʒand|.; selle sõna puhul on võimatu täpselt kindlaks määrata, missugune on lõpp¹. Arvestame *ʒʒand|.*.

awytacfe; Lõpp e on jällegi kopeerimisviga. Arvestame *awytac|e|*.

E. Liivimaa talurahva õiguse katkend.

Waltist võiks olla vorm *valskist*. Sõna esineb Wied. Wb-s.

toex; siin on arvatavasti kirjutusviga pro *toex* (o = õ).

wife; jätame tähele panemata arusaamatu lõpu e; arvestame *wif|e|*. (Vrd. ka alasaksa *wise* 'weise').

fufz tähenduses 'kus'; ('kuus' ei tule arvesse sisulistel ja ortograafilistel põhjustel). Sel kohal on sõna esinemine tekstis võõrastav. Siiski võiks seda ju arvestada.

(ep) *pehe* = *ei peä*.

fanna pro *fama* (= saama) on kindlasti kirjutusviga. Ootaksime: *fama*. Arvestame: *f|a|nn|a*.

fullana; jätame kõrvale seletamatu lõpu a: *fullan|a|*.

temma asemel ootaksime 'oma'. See on keeleline viga, mis seletub seega, et eesti sõnadel 'tema' ja 'oma' on saksa keeles ainult üks vaste: *sein*.

¹ Vrd. VEKVM, lk. 4, teksti ja joonealust märgest 2.

ko (nüüdki murdeis *ku < kun*) arvestame ortograafia vaatlusel säärasesena.

ast tähenduses 'aasta'. Lõppkaoliste sõnade analoogial (*paast < paastu* jne.) jättis autor arvatavasti selleski sõnas lõppvokaali kirjutamata.

weljasz; eestikeelsetele sõnadele ‚väljas‘ ja ‚otsas‘ vastab saksa keeles ainult üks sõna: ‚aus‘. See seletab kõnesoleva sõna valesti tarvitamist. Vrd. ülal ‚temma‘ ja ‚kumma‘ esinemist!

keisz (teise); i esinemist on raske seletada. See võiks vahest kirjutamisel tekkinud olla järgmise sõna mõjul. Sääraseid juhtumeid oli meil ka teistes tekstides. Ortograafia vaatlusel ei saa seda i-d arvestada. ke|isz.

sahte tähenduses ‚saata‘; e esinemine pro a on arusamatu. Arvestame saht|e|.

felka; nominatiivi mõjul on autor üldistanud f genitiivigi. Arvestame fel|ka|.

F. Ülevaade parandustest.

Bsamede. ken szynna o|tte taywas. po[h]|ul|ut on szynnu nymy. |k|ul|kut szynnu rikus |sza|t|ku szynnu tachtmusz taywas nync [ma]eszze |Anna mey|tte tenneny ykpewynye lenhp[.]. nync heyt|ka ander meye woll|ka|at. nynda |kut meye Ander annama meytte wollal|st| wašta. elle szatt|ht| meyttyt kurya Shachtusz. erenes |sattka| meyt kuryasth |Almen|.

|Aue Ma gr pl|

Serwüterwt |Maria|, Bsant szwkaš. | szynna nays|zh|te szees pelne phuhet. nync phowhatut szynnust hywhust |Ihsr'p^oaⁿ|.

|Credo|

Wszuma ymala ysanda kety|ny| we|y|d'gkyne. ken lonunth tahua nync mhae nyc |Ihs| teme ayno poian meddten ysande: kuma on sanudt | pohalt waymolt: ilmale tu|?e|nuth: |Mariast| pwhet | neys|e|st: Swr|n| |flo|rmā kañatanut |poncio pilato| alla risti pel poduth: surr|e|nut nic maddanut on | port|e|st asu[s] thahuā [rickus] [re]mu Istup prr|.mal tetel | ysza keicke weckeue, sze|d|t teme tullep fundma | sze| ellewat nic furnudt.

Mina vssun poha waymo cyffe pohā risti kyrkun | keicke jumal pohat alleheyt[mine] pattudt | vll|s| towfma selst| lehan sze |swrene ellone| nyc | sze ykane thaiwa [rickus] remu.

[Juramentu der vndudeschen.]

Mynn|o| tohu|e|tann / nynck wännu sshell surell / owfall /
 nynck wegtewell hssandell / hssandell / Harmen Bruggenen| /
 tehse nyme kaess. |hassentamp| / |Mester| Sara |ordenss| /
 |lifflandi| maell / myn ar mall hssandell / nynck sshell / awfsall
 tallhna lhn.nhall / wagka / nynck saänna kuelya olla / kuy mynd
 jumall awytacko / ninck theme kallis euangeliu.

[Juramentum der Vndudeschen,]

Mynn|o| tohu|e|tann, nynck wänno, sshell wegtewall : Rottfehl
 Rick|es|, ninck aufz|u|ll |Rhade|, |Ssand|. : szelle tallhna Lynn-
 hall, wagka, nynck : sanna kuelya olla, kuy mynd Jumall
 awytacke, ninck theme kallis |Euangelion. |

[Tonnies Rerck]
 [Knackenhouer]

- Resz Walkist tunnistap, ninck ep Woy se toey teha
 se Marap 1 W.
 Resz |Unrecht| kaiwap se marap nuchtusz 1 W.
 Resz Roiwi wis|e| uhest teifest wottap teh pehl ellick
 Kirko : ellick toa seest ur aszi misz kusz tibbo
 Wert on se Macksap 40 W.
 Rusz ur aszi üz kort leppitut on see ep pehe uheste
 kai.watut sa|nn|a, kesz se wasta tep se macksap 1 W.
 Jorsep ur fullan|a| temma perremehe jurest erre enne : to temma
 ast weljasz on siesz kaddup tema pald : keid sest nuchtloszest
 nuchtloszest sap se Szandt üz kolmasz : osza nick üz osza
 se kirck ninck kolmasz osza se kesz : kaiwap.
 Re|isz| teise pehl Wallestap ninck ep woip sedda : tedde saht|e|
 sel ohn Wizat sellka pehl.

Tekib veel küsimus, millele vaja leida lahendus, enne kui asuda tekstide ortograafia lähemale vaatlusele.

Praeguses eesti keeles on algsome vokaalide, nasaalide ja liikvdate järelmised teenuisklusiilid teatavasti muutunud meediateks.

16. sajandi tekstides esineb sageli tähti: k, p, t seal, kus meil praegu on meedia. Tekib küsimus, kuidas neid tähti tuleb foneetiliselt hinnata.

Kullamaa tekstide puhul torkab silma järjekindlusetus ortograafias: esineb d-t, kuna ootaksime embakumba. Näit. ander, mede; kuid hszant, pork|elst. On tähele pandav, et sõna lõpul esinevad Kullamaa tekstides teenuisklusiilid, sõna sees aga on märkimisviis mitmekesine.

Kõigepealt: peame mõnma, et teataval määral Lelow' aegu esines meediaid eesti keeles: täht *d* vormides: *mede*, *ander*, *ʏfanda*... ei või tähistada midagi muud kui meediat. Võrreldes nüüd vorme: *ʏfanda*, *ʏfande-ʏfzant*; sõna sees *d*, sõna lõpul *t*. Niisugune vahekord on võõrastav; on võimatu, et seda eesti keeles oleks esinenud. Kuid saksa keeles on selline vaheldus täiesti harilik nähtus: klusiil võib saksa keeles sõna lõpul esineda ainult teenuisklusiilina ja sõnaseesmisel meediaid, sattunud sõna lõppu, on muutunud helita klusiilideks¹. See on saksa foneetika tähtsamaid iseärasusi, ja on arusaadav, et sakslasest autor ei märganud, et asjaolud on eesti keeles teised. Ta hääldas ja kirjutas siingi oma emakeele foneetika mõjul sõna lõpul *k*, *p*, *t*². Et neid tekste ei kirjutatud üles rahvasuust või tõlkimisel kellegi eestlase abi tarvitades (kusjuures autor oleks võinud hääldamist tähele panna), selleks on meil küllalt tõendusi: „heitka andeks“, „meie volkat“, „kannatanud Poncio Pilato alla“, „jookseb üks sulana tema peremehe juurest ärä“ jne. selliseid lauseid rahvasuust juba ei kuulnud! Nii siis: autor kirjutas oma hääldamise põhjal teenuisklusiili märke eesti meediate tähistamiseks. Nii võiks siis oletada, et Lelow' ajal juba sõnalõpulised ja sõnalõppu sattunud klusiilid olid lühenenud vastavateks meediateks. Sel puhul kuuluvad siia

G-na:

L³: n̄n̄č⁴ (5 korda). C: n̄č⁴ (2 korda), n̄č⁴ (2 korda).

Jur. I: n̄n̄č⁴ (4 korda), n̄n̄č⁴ (1 kord). Jur. II: n̄n̄č⁴ (2 korda), n̄n̄č⁴ (2 korda). TÕ: n̄n̄č⁴ (4 korda).

B-na:

L: lehbp. C: ʒstap, tullep. TÕ: tunniʒtap, maʒap (2 korda), ʒaiwap (2 korda), wottap, maʒʒap, tep, maʒʒap, ʒoʒsep, ʒaddup, Walleʒtap.

D-na:

L: po[h]ul|ut, k|ul|ut, woll|k|at, ʒzatt|yt, ʒʒzant, phowhatut, lonunth. C: tu|ʒe|nuth, furr|e|nut, maddanut, ellewat, furnudt,

¹ A. Lasch: § 227, lk. 131. See kajastus ka alasaksa ortograafias, näit. kirjutati gen. landes, kuid nom. lant.

² Midagi analoogilist võib tähele panna inglise keelt õppivate sakslaste juures: siingi hääldab algaja sõnalõpuliste heliliste klusiilide asemel helita klusiile oma emakeele mõjul.

³ Tarvitame järgmisi tekstide tiitlite lühendusi: L = Lelow' tekstid; C = Credo' teksti tundmatu autori kirjutatud osa. Jur. I = Ametivanne I (Juramentum I); Jur. II = Ametivanne II (Juramentum II); TÕ = Liivimaa talurahva õiguse katkend.

⁴ Selle sõnaga on täbar opereerida: murdeti see on ju *n̄n̄k*!

pohat, pattudt. Jur. I: mynd. Jur. II: mynd. TÕ: fort, leppitut, kaiwatut, ʒʒandt.

Jääks selgitada meediate esinemise küsimus sõna sees.

On rida sõnu, mille puhul meedia esinemine on väljaspool kahtlust: nimelt seal, kus kirjutatakse *b, d, g*, näit: *ander, mede...* Kuid sagedamini on oletatav meedia tähistatud teenuisklusiiliga: *hʒepewhne, ʒʒa|t|ku...* Need juhtumid on seletatavad järgmiselt: saksa keeles on olemas helilised *g, b, d* ja helita *k, p, t* ja vahe — eriti alasaksa keeles — on suur. Eesti meediad on saksa helita klusiilidele peaaegu lähemad kui helilistele. See põhjustas arvatavasti teenuisklusiilide tarvitamist.

Sellega ei ole näiliselt kooskõlas esindus *nynda, ander...*, kus siiski on heliline klusiil. Pandagu aga tähele, et see esineb peaaesjalikult *n*-i kõrval; *n* on sedavõrd heliline häälik, et siin — ühendis *nd* — ka muulane ei võinud pidada meediat teenuisklusiiliks.

Mis ülejäänud juhtumesse puutub, kus intervokaalse meedia tähistamiseks on tarvitatud helilise klusiili märki (*mede, poduth...*), siis vaja meeles pidada, et eesti meedia oma hääldamiselt on saksa *k, p, t* ja *g, b, d* vahepealne foneem. Kuigi see tundub olevat saksa helita klusiilile lähedam kui helilisele, ei ole erinevus viimasestki nii suur, et eksimine selles sihis oleks võimatu. Sõnaeesmiste meediatena tuleksid siis arvesse

-G- puhul:

L: |k|u|k|ut, ʒʒa|t|ku, hʒepewhne, we|h|ʒ|g|hne. C: por|k|e|st, keide, hʒane.

Jur. I: weg|kewell, wag|ka, aw|htacko. Jur. II: weg|kewall, Ric|es|, wag|ka, aw|htac|e|.

-B- puhul:

TÕ: tibbo.

-D- puhul:

L: mede, hey|t|ka, ander, Ander, hʒanda. C: hʒande, poduth, maddanut, fundma, fetel. Jur. I: hʒsandell (3 korda). Jur. II: ʒsand|.|.

III

Täiesti kindlat ortograafiat alasaksa keeles pole kunagi olnud. Järjekindlusetus oli seal harilikuks nähtuseks. Liiga suurt järjekindlust me ei või järjekult oodata ka esimestelt eestikeelsetelt tekstidelt¹.

¹ Järgnevas hoitakse lahus kõik tekstid üksteisest. Nagu tulemused näitavad, on üksikute tekstide ortograafias teatavaid lahkuminekuid, mis ei võimalda käsitleda neid ühiselt.

A Konsonantide märkimine.

A. Konsonantide kvaliteedi märkimine.

a) k märkimine.

1) Sõna algul: k

L: ken (2 korda), kut, kurija, kurijasth, -kas, kehky|ny|. C: kuma, kunatanut, ketel, gen. keide, kurkun, part. keide. Jur. I: kaesz, kuelja, kuy, kallis. Jur. II: kuelja, kuy, kallis. TÕ: kesz (4 korda), kusz (2 korda), kirko, kort, kaiwatut, ko, kaddup, keid, kiru, kolmasz (2 korda), kaiwap, ke|i|sz.

2) Sõna lõpul: k

TÕ: elliu, kiru, palu, keid. k esinemine ole-
neb tolle aja saksa ortograafias¹.

3) Sõna sees: k

TÕ: Wakist, kirko.

4) Ühend ks: k, ks, ks, ks¹

L: ander, Under. Jur. I: Saga. TÕ: ~~te~~u, marap
(2 korda), ür (6 korda), maksap, maksap, Jorep.

b) p märkimine.

1) Sõna algul: p, ph

L: pohulut, (heke)pewhne, pelne, puhet, puhohatut. C: pohian,
pohalt, puhet, pel, pouth, porke|st, pur|mal, poha, poha, po-
uhat, putudt. TÕ: pehl, pehe, perremehe, palu, pehl (2 korda)¹.

2) Sõna lõpul: p

TÕ: ep (3 korda).

3) Sõna sees: (ei esine).

c) t märkimine.

1) Sõna algul: t, th

L: tahwas (2 korda), tahtmusz, tenneny, Terwutewt, tahua.
C: teme, tu|e|nuh, thayua, tullep, towsma, thaiwa. Jur. I:
toyu|e|tann, teyse, talhuna, theme. Jur. II: toyu|e|tann, talhuna,
theme. TÕ: tunnistap, ~~te~~u teha, teisest, teh, toa, tibbo,
temma, (2 korda), teise.

Ka alasaksa ortograafias oli säärane järjekindlusetus
t~th.

¹ Lähemalt lk. 147.

2) Sõna lõpul: t, th

L: kut, wollahst^eth, kurnast^eth, Terwutewt, phubet, szynnust, hynhust. C: pwbet, waymolt, neugelst porke|st, sze|d|t, se|st].
TÕ: Walkist, uhest, teifest, seest, Wert, jurest, ast, fest, nucht-
lofzest, nuchtlofest.

Vaheldus t~th oli ka alasaksa ortograafias ¹.

3) Sõna sees.

Pearõhulise diftongi järel: t

C: -h^eymine.

Konsonandi järel: t

L: tachtmusz, wasta, nayf|zy|te. C: risti, Istup, risti.
Jur. II: Rottfehl. TÕ: nuchtus^z, wasta, nuchtlofzest, nuchtlofest;
kaugemal sõnas: TÕ: tunnistap, uheste.

4) Ühend ts:ʒ

C: neyʒ|e|ft. TÕ: Wiʒat.

Ka alasaksa ortograafias oli tarvitusel grafeem ʒ foneem
ts vastena ².

d) g märkimine.

1) Sõna lõpul: ð

L: n̄n̄ð (5 korda). C: n̄ñð (2 korda), n̄ñ (2 korda).

Jur. I: n̄n̄ð (4 korda), n̄ñð (1 kord). Jur. II: n̄n̄ð (2
korda), n̄ñð (2 korda). TÕ: n̄ñð (4 korda).

-ð esinemine -k või -g asemel on iseloomulik alasaksa
ortograafiale ³.

2) Sõna sees.

Pearõhulise pika vokaali ja diftongi järel: L: fza|t|fu.
C: feiðe.

Pearõhulise lühikese vokaali järel: f, g^f, ð

L: h^eepewyne, we|y|ðgkyne ⁴. C: ykane. Jur. I: wegfe-
well, wagfa. Jur. II: weckewall, Ricke|es|, wagfa.

Pearõhulise silbi konsonandi järel: f

L: |f|ulfut.

Vokaali järel kaugemal sõnas: cf

Jur. I: awy^hta^o. Jur. II: awy^hta^ð|e|.

¹ t~th vahelduste kohta lähemalt lk. 147.

² A. Lasch, § 330, lk. 172.

³ A. Lasch, § 336, lk. 136 ja § 344, lk. 183.

⁴ Lähemalt lk. 147.

e) B märkimine.

1) Sõna lõpul: p (ühe erandiga)

L: leybp¹. C: ʒstup, tullep.* TÕ: tunnistap, marap (2 korda), kairap (2 korda), wottap, maffap, tep, maffap, ʒoyep, kaddup, Wallestap.

2) Sõna sees: bb

Ainus näide TÕ: tibbo.

f) D märkimine.

1) Sõna lõpul: t, th, dt, d

L: po[h]ul|ut, |kulkut, woll|k|at, ʒatt|ht|, ʒʒant, phowha-
tut, lonunth. C: furr|e|nut, maddanut, ellewat, furnudt, pohat,
pattudt, tu|?e|nuth. Jur. I: mynd. Jur. II: mynd. TÕ: kort,
leppitut, kairwatut, ʒʒandt.

2) Sõna sees.

Pearõhulise pika silbi järel: t, d

L: heyt|k|a. C: poduth.

Pearõhulise lühikese silbi järel: d; dd

L: mede. C: meddten¹.

Konsonandi kõrval: d

L: ander, nynda, ʒnder; yfanda. C: fundma, yfande.
Jur. I: yfsandell (3 korda). Jur. II: ʒsand|.

g) s märkimine.

1) Sõna algul: s, ʒs, ʒs, c

L: ʒyhna (2 korda), ʒyhnu (4 korda), ʒa|t|ku, ʒatt|ht|,
ʒzu-, ʒzees, ʒyynnust. C: fanudt, Swr|n|, |o|rma, furr|e|nut,
ʒe|d|t, fundma, ʒe (2 korda), furnudt, chʒe, |e|ft|, ʒ[e].
Jur. I: ʒsell, ʒurell, ʒselle, ʒanna, ʒara. Jur. II: ʒehl, ʒzelle,
ʒanna. TÕ: se (9 korda), ʒeeft, ʒee ʒa|nn|a, ʒullann|a|, ʒiefʒ,
ʒeft, ʒap, ʒedda, ʒahte, ʒel, ʒel|k|a.

Kõik need tähed olid tarvitusel ka alasaksa ortograafias².

2) Sõna lõpul: ʒs, s

L: ʒaywas (2 korda), rifus, tachtmuʒs, erenes, ʒas,
ʒzees. C: aʒu|s|, [riçus] (2 korda). Jur. I: ʒaefs, ʒallis.
Jur. II: ʒallis. TÕ: ʒefʒ (4 korda), nuchtuʒs, miʒs, kuʒs
(2 korda), weljaʒs, ʒiefʒ, folmaʒs (2 korda), ʒe|i|ʒs.

¹ Lähemalt lk. 146.

² ʒs-i esinemise põhjusest lähemalt lk. 148.

Alasaksa ortograafias ei olnud selles küsimuses ühtlust: siingi esines $\text{š} \sim \text{fš}^1$.

3) Sõna sees.

Pearõhulise pika vokaali järel: f , fš , fž

Jur. I: owfall , $\text{te}\text{nf}\text{se}$, awffall . Jur. II; $\text{auf}\text{ž}\text{u}\text{ll}$. TÕ: wife , teifest , teife .

Pearõhulise lühikese vokaali järel: fž , f , fš , ff^1

L: yfa , Bfzant , Wfzuma , yfanda . C: yfande , $\text{afu}[\text{š}]$, yfza , vffun . Jur. I: yfsandell (3 korda). Jur. II: $\text{Bfand}\text{.}$. TÕ: afzi (3 korda), ofza (3 korda).

Konsonandi kõrval: f (ühe erandiga)

L: wafta . C: rifsti , Bftup , rifti , towfma , fest . Jur. II: Rottfehl . TÕ: feest , wafta , aft , fest .

Kaugemal sõnas vokaali järel fž , f

TÕ: $\text{nuchtlof}\text{žest}$, $\text{nuchtlof}\text{est}$.

Kaugemal sõnas konsonandi kõrval: f

L: $\text{wollaf}\text{f}\text{st}$, furyaft $\text{fžynnuf}\text{t}$, $\text{hyw}\text{huf}\text{t}$. C: $\text{port}\text{el}\text{st}$, TÕ: $\text{uf}\text{hef}\text{te}$, jureft .

4) Ühend ts : ž . Vt. lk. 141.

5) Ühend ks , vt. lk. 140.

h) *h* märkimine.

1) Sõna algul: h

L: $\text{he}\text{y}\text{t}\text{h}\text{a}$, $\text{hyw}\text{huf}\text{t}$. C: $(\text{alle})\text{he}\text{y}\text{t}[\text{mine}]$.

2) Sõna lõpul (neis tekstides ei esine).

3) Sõna sees.

Pearõhulise lühikese vokaali järel: h

L: $\text{po}[\text{h}]\text{ul}\text{ut}$, $\text{Dhachtuf}\text{ž}$, phuhet , phowhatut . C: $\text{po}\text{h}\text{a}$, $\text{po}\text{h}\text{a}$, pohat , lehan . TÕ: $\text{te}\text{h}\text{a}$.

Konsonandi kõrval: ch

L: $\text{tachtuf}\text{ž}$. TÕ: $\text{nuchtuf}\text{ž}$, $\text{nuchtlof}\text{žest}$, $\text{nuchtlof}\text{est}$.

ch esinemine siin oleneb saksa ortograafiast. Üksik h oleks siin olnud vokaali pikendusemärgiks.

i) *l* märkimine.

1) Sõna algul: l

L: $\text{le}\text{y}\text{h}\text{p}$. Jur. I: $\text{l}\text{ynn}\text{hall}$. Jur. II: $\text{L}\text{ynn}\text{hall}$. TÕ: leppitut .

¹ $\text{f} \sim \text{fš} \sim \text{fž}$ põhjustest lähemalt lk. 148.

2) Sõna lõpul ll, l¹

C: pel, fetel, jumal. Jur. I: fšell, furell, owfall, wegkewell, hšsandell (3 korda), maell, armall, awšfall, lynnhall, jumall. Jur. II: sehll, weckewall, Rottsehl, aufz|u|ll, Lynnhall, Jumall. TÕ: pehl (2 korda), fel.

3) Sõna sees.

Pearõhulise pika vokaali järel: l

Jur. I: kuelha. Jur. II: kuelja.

Pearõhulise lühikese vokaali järel: ll

L: wollahst^h, elle. C: tullep, ellewat, vll|fz|. Jur. I: tallhna². Jur. II: tallhna². TÕ: fullan|a|, Wallestap.

Konsonandi kõrval: l

L: |k|ul^ekut, pelne. C: ilmale, TÕ: Walkist, kolmasz (2 korda), fel|ka.

Kaugemal sõnas vokaalide vahel l

L: hmala. C: ilmale.

Konsonandi kõrval: l

C: pohalt, waymolt. TÕ: nuchtlofzest, nuchtlofest.

j) r märkimine.

1) Sõna algul: r

L: rikus. C: rissfi, [rickus], [re]mu, risti, [rickus], remu. Jur. II: Rottsehl, Ric|es|. TÕ: Roiwi.

2) Sõna lõpul (ei esine neis tekstides).

3) Sõna sees.

Pearõhulise pika vokaali järel intervokaalselt: r

Jur. I: furell. TÕ: jureft.

Pearõhulise lühikese vokaali järel intervokaalselt: rr (ühe erandiga)

L: erenes. C: furr|e|nut, parr|mal. TÕ: perremehe, erre. Konsonandi eel: r

L: kurya, kuryast^h, Serwutewt. C: Swr|n|, f|o|rmā, por-
f|e|ft, furnudt. Jur. I: armall. TÕ: kirko, Wert, fort, firck.

k) m märkimine.

1) Sõna algul: m

L: mede, [ma]esze, mey|tt|e, meye (2 korda), meytte, meytt|ht|
meyt, mhae. C: meddten, maddanut. Jur. I: Mynn|o|, maell.

¹ l ~ ll vahekorras lähemalt lk. 147.

² Kui oletada, et sõna hääldatai geminaadiga, siis see muidugi siia ei kuulu.

m̄hn, m̄hnd. Jur. II: M̄hnn|o|, m̄hnd. TÕ: Maṛap (2 korda), miṣṣ, maṣṣap, maṣṣap, (perre)mehe.

2) Sõna lõpul (ei esine neis tekstides).

3) Sõna sees.

Pearõhulise pika vokaali või diftongi järel intervokaalselt: m̄

C: wāhmołt, [re]mu, wāhmo, remu.

Pearõhulise lühikese vokaali järel: m̄~mm̄

L: n̄hmm̄h̄, h̄mala. C: teme (2 korda), jum̄al. Jur. I: n̄hme, jumall, theme. Jur. II: Sumall, theme. TÕ: temma (3 korda).

Konsonandi kõrval: m̄

L: tachtmuṣṣ. C: ilmale, ṣ|o|rmā, fundma, (alle)heht[mine], towṣma. Jur. I: armall. TÕ: kolmaṣṣ (2 korda).

1) n̄ märkimine.

1) Sõna algul: n̄

L: n̄hmm̄h̄, n̄hnc̄ (4 korda), nahṣ|ṣ|te. C: n̄hnc̄ (2 korda), n̄nc̄ (2 korda), neutṣ|e|ṣt. Jur. I: n̄hnc̄ (4 korda), n̄hnc̄, n̄hme. Jur. II: n̄hnc̄ (2 korda), n̄nc̄ (2 korda). TÕ: nuchtuṣṣ, nuchtloṣṣeṣt, nuchtloṣeṣt, n̄nc̄ (4 korda).

2) Sõna lõpul: n̄, nn̄, nasaalkriips

L: k̄en (2 korda). C: poian, meddten, ṣormā, on, taṣuā, wekeue, vṣṣun, poḥa, k̄rkun, lehan. Jur. I: toyu|e|tann¹. Jur. II: toyu|e|tann¹. TÕ: on (3 korda), oḥn.

Nasaalkriipsukene oli alasaksa ortograafias tihti tarvitatav lühendus².

3) Sõna sees.

Pearõhulise lühikese vokaali järel: nn̄

L: ṣḥinna (2 korda), ṣḥinnu (4 korda), tennent̄, ṣḥynnust̄. C: k̄anatanut, M̄ina. Jur. I: m̄hnn|o|, ṣânna. Jur. II: m̄hnn|o|, ṣanna.

Konsonandi kõrval: n̄

L: ander, n̄hnda, Ander, p̄elne. C: fundma, furnudt̄. Jur. I: m̄hnd. Jur. II: m̄hnd.

Kaugemal sõnas intervokaalselt: n̄

¹ -nn̄ esinemisest lähemalt lk. 147.

² A. Lasch, § 19, lk. 22.

L: tenneny, (y^{ck}e)pewynne, erenes, we|h|^{ck}:g^{ck}hne. C: tu|[?]e|=
nuth, kanatanut, furr|e|nut, maddanut, (alle)heyt[mine], ykane.
Jur. I: tallhna. Jur. II: tallhna. TÕ: fullan|a|.

Kaugemal sõnas konsonandi kõrval: n

L: ʒʒant, yʒanda. C: yʒande. Jur. I: yʒandell (3 korda).
Jur. II: ʒʒand|·|. TÕ: ʒʒandt.

m) η märkimine.

Nagu praeguseski ortograafias, ei tehtud tolgi ajal kirjas vahet η ja n vahel.

L: n̄nč (5 korda). C: n̄č (2 korda), n̄č (2 korda).
Jur. I: n̄nč (4 korda), n̄nč (1 kord). Jur. II: n̄nč (2 korda),
n̄nč (2 korda). TÕ: n̄nč (4 korda).

n) i märkimine: ^(..) η, i, j

L: kurya, kuryaʃth, ymala. C: poian, jumal. Jur. I:
jumall. Jur. II: ʒumall. TÕ: jureʃt, weljaʒʒ.

Tähed η ja j olid paralleelselt tarvitusel alasaksa orto-
graafias poolvokaal i tähistamiseks.

õ) u (v) märkimine.

1) Sõna algul: w

L: woll|^{ck}at, wollalyʃth, waʃta, we|h|^{ck}:g^{ck}hne. C: waymolt,
wekeue, waymo. Jur. I: wānu, wegfewell, wagka. Jur. II:
wagka, wāno, wefewall. TÕ: Walfiʃt, Woy, wiʃ|e|, wottap,
Wert, waʃta, weljaʒʒ, walleʃtap, woip, Wiʒat.

2) Sõna sees: w-u

L: taywaʃ (2 korda), -pewynne, ʒerwutewt, hyyhuf. ^e
C: thayuā, wekeue, ellewat, thaiwa. Jur. I: tohu|e|tann, awytac̄o.
Jur. II: tohu|e|tann, awytac̄|e|. TÕ: kaiwap (2 korda), Roiwi,
kaiwatut.

Alasaksa ortograafias oli samasugune järjekindlusetus.
Võrreldagu ka Lelow' teksti pealkirjas sõna 'Aue', kus
täht u esindab foneemi v.

Dekoratiivsed tähed.

Kõnesolevad tekstid on kirjutatud ajastul, mil kirjutamis-
oskus oli harukordne nähtus. Selle oskusega oldi uhke;
kirjutamine oli inimeste silmis asja enda pärast harrastatav
kunst. Ja kirjale antigi kunstipärane ilme: see tehti deko-
ratiivseks.

Üleliigseid, puht-dekoratiivseid tähti esines alasaksa tekstides väga palju¹. Ajastu vaimule ja oma emakeele ortograafiaile vastavalt on ka kõnesolevate eestikeelsete tekstide autorid kasutanud sääraseid ehistähti.

Tihti esineb täht h asendis, kus sellele ei vasta mingi foneem.

L: wollahysth, Dhachtusz, kuryasth, phubet, phowhatut, hywhust, mhae. C: tu|?e|fnuth, poduth, thaua, thaiwa. Jur. I: lynnhall, theme. Jur. II: fehl, Rottfehl, Lynnhall, theme. TÕ: ohn.

Seesugune dekoratiivne h esines ka kõnesolevate eesti tekstide ortograafia lähtekohas — alasaksa tekstides¹. Võrreldagu ka tekstis Jur. II sõna „Rhade”.

Nagu eelmisest selgub, on h esinemine dekoratiivse tähena täiesti juhuline. Teatud seaduspärasus on tekstis C: siin esineb h ainult t kõrval sõna algul ja lõpul.

Teine võte dekoratiivsuse saavutamiseks on klusiiltähede kuhjamine.¹

L: lehhp, we|h|ç|g|kyne. Viimane on Lelow'l erandjuhtum: palataalklusiilide kuhjamine tal harilikult ei esine; kuid silbitades seda sõna, lisas ta juurde siiski paar dekoratiivset tähte.

C: meddten, fanudt. Jur. I: wegfewell, wagka. Jur. II: wagka. TÕ: Szzandt.

Dekoratiivne on ð tarvitamine pärast konsonanti ja teisteski asendeis. Seegi on alasaksa ortograafia mõju¹, kus ð esines alati ülekaalus võrreldes f-ga ja isegi siis, kui see kas või risti vastu käis autori harilikule märkimisviisile².

L: hçepewhne. C: we|h|ç|g|kyne, [ricfus] (2 korda), feicfe. Jur. I: wegfewell, wagka, awytacfo. Jur. II: wegfewall, wagka, awytacfe|, Ricfes|. TÕ: macfsap.

Eriti sõna lõpul:

L: nyncf (5 korda). C: n̄ncf (2 korda), n̄icf (2 korda).

Jur. I: n̄yncf (4 korda), n̄incf. Jur. II: n̄yncf (2 korda), n̄incf (2 korda). TÕ: n̄incf (4 korda), ellicf (2 korda), palcf, fircf.

n-i ja l-i kahekorrutamist dekoratiivseil põhjusil leiame tekstides Jur. I ja Jur. II. Seegi on alasaksa ortograafiast päritolev maneer¹.

Jur. I: toyu|e|tann, surell, owfsall, wegfewell, yfsandell (3 korda), maell, awfsall lynnhall, jumall. Jur. II: toyu|e|tann, wegfewall, aufz|u|ll, Lynnhall, Sumall.

¹ A. Lasch, § 336, lk. 136.

² Prof. Wilhelm Wiget'ilt saadud andmed.

Ühendis f₃-f₃ on meil tegemist osalt dekoratiivse joo-
nega. Seegi oli alasaksa ortograafia e omane¹. Pandagu
ka tähele tekstis Jur. I sõna ordenf₃.

Siia kuuluvad juhtumid:

Sõna algul f₃, f₃

L: f₃h₃na (2 korda), f₃h₃nnu (4 korda), f₃z₃a|t|k₃u, f₃z₃att|h₃t|,
f₃z₃w-, f₃z₃ees, f₃z₃h₃nnust. C: f₃z₃e|d|t, f₃z₃[e], f₃z₃e (2 korda). Jur. I: f₃z₃ell,
f₃z₃elle. Jur. II: f₃z₃elle.

Sõna lõpul: f₃

L: tacht₃mu₃f₃. Jur. I: k₃aef₃. TÕ: k₃ef₃ (4 korda), nu₃cht₃mu₃f₃,
mi₃f₃, k₃uf₃ (2 korda), w₃elja₃f₃, k₃olma₃f₃ (2 korda), k₃e|i|f₃.

B. Konsonantide kvantiteedi märkimine.

A. Üksikkonsonantide märkimine.

1. Sõna algul: ühekordne täht.

Kõigis tekstides on selle poolest ühtlus. Dekoratiivsete
tähtede esinemist ei saa siin muidugi arvestada.

Foneem:	k-	p-	t-	s-	h-
L:	k ₃ en	p ₃ elne; (p ₃ h)	t ₃ aywa ₃ s	f ₃ z ₃ h ₃ na	h ₃ eyt k ₃ a
C:	k ₃ um ₃ a	p ₃ el	t ₃ eme; (t ₃ h)	f ₃ z ₃ o rma; (f ₃ z ₃)	h ₃ eyt mine]
Jur. I:	k ₃ uy	—	t ₃ ey ₃ ise	f ₃ z ₃ urell; (f ₃ z ₃)	—
Jur. II:	k ₃ uy	—	t ₃ all ₃ h ₃ na	f ₃ z ₃ ehll	—
TÕ:	k ₃ ef ₃	p ₃ ehl	t ₃ eha	f ₃ z ₃ edda	—

Foneem:	r-	m-	n-
L:	r ₃ if ₃ u ₃ s	m ₃ ey ₃ e	n ₃ yn ₃ cf
C:	r ₃ ift ₃ i	m ₃ ed ₃ den	n ₃ ic ₃ f
Jur. I:	—	m ₃ yn ₃ d	n ₃ yn ₃ cf
Jur. II:	R ₃ ic ₃ f e ₃ s	m ₃ yn ₃ d	n ₃ yn ₃ cf
TÕ:	R ₃ o ₃ ivi	m ₃ if ₃	n ₃ in ₃ cf

¹ A. Lasch, § 336, lk. 136.

2. Sõna lõpul: ühekordne grafeem.

Kõigis tekstides esineb ühekordne täht, kui dekoratiivseid tähti arvesse ei võeta.

Foneem :	-k	-t	-G	-B	-D
L :	—	tut ; (th)	nynck	leyb(p)	woll f at
C :	—	pohalt	nīck	3ftup	ellewat ; (dt)
Jur. I :	—	—	nynck	—	mynd
Jur. II :	—	—	nynck	—	mynd
TÕ :	palck	teifest	ninck	marap	fort ; (dt)

Foneem :	-s	-l	-n
L :	f3ees	—	fen
C :	a3u[s]	jumal	on
Jur. I :	fallis ; (f3)	jumall	toyu e tan(n)
Jur. II :	fallis	Jumall	toyu e tan(n)
TÕ :	tef3	pehl	on

3) Sõna sees.

a) Pearõhulisele silbile järgnevalt:

α. Intervokaalselt:

αα. Pika vokaali järel: ühekordne täht. Igalpool ühekordsed tähed, välja arvatud üksikud ehised.

Foneem :	-G-	-D-	-s-	-l-	-r-	-m-
L :	f3a t ku	hey t f a	—	—	—	—
C :	teide	poduth	—	—	—	remu
Jur. I :	Rick es	—	owfall ; (f3)	kuelya	surell	—
Jur. II :	—	—	aufzull	kuelya	—	—
TÕ :	—	—	wif e	—	jureft	—

ββ. Lühikese vokaali järel: järjekindlusetus. Ootaksime kahekordseid tähti; kuid esineb ka kolmekordseid dekoratiivsel põhjusel ja ka ühekordseid. Et h esineb ühekordselt, on arusaadav: saksa ortograafias kunagi ei esine h3.

Foneem :	-G-	-B-	-D-	-s-	-h-
L :	ʏfe-; (ʏgf)	—	mede	ʒʒant; (f)	phuhet
C :	ʏfane	—	meddten; (t)	ʏʒa : (f, ff)	poħa
Jur. I :	wagfa	—	—	ʏʒandell	—
Jur. II :	wagfa	—	—	ʏʒand ·	—
TÕ :	—	tibbo	—	aʒi	teħa

Foneem :	-l-	-r-	-m-	-n-
L :	elle	ereneš	nÿmmÿ; (m)	ʒÿnna
C :	ellewat	furr e nut	jumal; (m)	minā
Jur. I :	tallyna	—	Jumall	ʒan̄na
Jur. II :	tallyna	—	Jumall	ʒanna
TÕ :	fullan a	erre	temma	—

β. Konsonandi¹ kõrval: ühekordne täht. Alati ühekordne täht. Mõni üksik erand: -cht seletub sellega, et üksikut ʒ-d oleks võinud arvata pikendusmärgina.

Foneem :	-k-	-t-	-G-	-D-	-s-	-h-
L :	—	wasta	ʃ ulʃut	ander	wasta;	tachtmuʒ
C :	—	rifʃi	porkeʃt	ʒundma	rifʃi; (ff)	—
Jur. I :	—	Rottfehl	—	—	Rottfehl	—
Jur. II :	ʃirko	wasta	—	—	wasta	nuchtloʒeʃt

Foneem :	-l-	-r-	-m-	-n-	-ŋ-
L :	ʃ ulʃut	ʃurÿa	tachtmuʒ	ander	nÿnʃ
C :	ilmale	ʃurnudt	ilmale	ʒundma	nÿnʃ
Jur. I :	—	armall	armall	mynd	nÿnʃ
Jur. II :	—	—	—	mynd	nÿnʃ
TÕ :	ʃolmaʒ	ʃolmaʒ	ʃolmaʒ	—	ninʃ

b) Kaugemal sõnas.

a. Intervokaalselt: ühekordne täht. Kõigis tekstides on absoluutne ühtlus: ühekordne täht. Kord ainult esineb erand, mis on dekoratiivset laadi.

¹ -r- puhul ka poolvokaali kõrval.

Foneem :	-G-	-s-	-l-	-n-
L :	—	—	ymala	tenneny
C :	—	—	ilmale	fürenut
Jur. I :	awytacko	—	—	tallyna
Jur. II :	awytack e	—	—	tallyna
TÕ :	—	nuchtlojst; (fz)	—	fullan a

β. Konsonandi kõrval: ühekordne täht. Igal pool absoluutne järjekindlus.

Foneem :	-t-	-D-	-s-	-n-
L :	—	ysanda	kurhast	ysanda
C :	—	ysande	porf e ft	ysande
Jur. I :	—	ysandell	—	ʒsandell
Jur. II :	—	ʒsand ·	—	ʒsand ·
TÕ :	uhefte	—	uhefte	ʒsandt.

B. Geminaatide märkimine.

1) Lühikeste geminaatide märkimine.

a. pearõhulise silbi

aa. pika vokaali järel: kahekordne täht.

L: mehte, meht|ht|.

ββ. lühikese vokaali järel: kahekordne täht.

L: anna, annama. C: kanatanut, pattudt, kuma. Jur. I: wannu, lynnhall, kallis. Jur. II: wannö. TÕ: tunnistap, wottap, ellid (2 korda), leppitut.

β. kaugemal sõnas: ühekordne täht.

Kõigis tekstides absoluutne ühtlus:

L: Dhachtufz, Terwutewt, phowhatut. C: kanatanut. Jur. I: toyu|e|tann, awytacko. Jur. II: toyu|e|tann, awytack|e|. TÕ: leppitut, kaiwatut.

2) Pika geminaadi märkimine.

a. pearõhulise silbi

aa. pika vokaali järel: kahekordne täht (ühe erandiga).

L: rikus, [ma]esze. C: [ricus], feide, [ricus].

ββ. lühikese vokaali järel: kahekordne täht.

C: alla, cyffe, alleheht[mine]. Jur. I: enne.

β. kaugemal sõnas: kahekordne täht.

L: Dhachtufz.

Järgnevas esitame tabelid, mis konsonantide suhtes annavad täieliku ülevaate tekstide ortograafilisest süsteemist ja üksikutest kõrvalekaldumistest¹.

Lelow' tekstid.

Foneem	1	2	3	4		5	6	7	8
				Sõna sees		konson. kõrval	Kaugemal sõnas		
				pearõhul. silbis või selle järel			intervok.	kons. kõrval	
				intervokaalselt					
Sõna algul	Sõna lõpul	pika vok. järel	lüh. vok. järel						
k:	ƒ	—	—	—	—	—	—	—	
p:	p ~ ph	—	—	—	—	—	—	—	
t:	t	t ~ th	—	—	t	—	—	—	
G:	—	ɸ ²	ɸ	ɸ	ɸ	—	—	—	
B:	—	-bɸ*	—	—	—	—	—	—	
D:	—	t**	t	d*	d	—	—	d	
s:	ʃð	ʃ**	—	ʃ ~ ʃð	ʃ	—	—	ʃ	
h:	h	—	—	h	ɸ	—	—	—	
l:	l	—	—	ll	l	l	—	—	
r:	r	—	—	r*	r	—	—	—	
m:	m	—	—	m ~ mm	m	—	—	—	
n:	n	n	—	nn	n	n	n	n	
ŋ:	—	—	—	—	n	—	—	—	

¹ Kõikuvus sama foneemi tähistamisel (paralleelkuju) on märgitud [] ; järjekindel kõrvalekaldumine üldisest süsteemist — [] .

² Vrd. lk. 138, joonealust märget 4! (niŋk ~ niŋG?)

* Selle esinduse kohta on ainult üks näide.

** Ühe erandiga.

Tundmatu autori tekst.

1	2	3	4	5	6	7	8
Foneem	Sõna algul	Sõna lõpul	Sõna sees pearõhul. silbis või selle järel			Kaugemal sõnas	
			intervokaalselt		konson. kõrval	intervok.	konson. kõrval
			pika vok. järel	lüh. vok. järel			
k:	ƒ	—	—	—	—	—	—
p:	p	—	—	—	—	—	—
t:	t~th	t	t	—	t	—	—
G:	—	ɸ ¹	ɸ*	ɸ*	—	—	—
B:	—	p	—	—	—	—	—
D:	—	t-dt~th	d	ddt**	d	—	d
s:	f~fʒ	ʒ	—	f~fʒ~ff	f**	—	f
h:	h	—	—	h	—	—	—
l:	—	l	—	ll	l	l	l
r:	r	—	—	rr	r	—	—
m:	m	—	m	m**	m	—	—
n:	n	n või nasaal- kriips	—	n	n	n	n
ŋ:	—	—	—	—	n	—	—

¹ Vrd. lk. 138, joonealust märget 4! (nihk ~ niṅ?)

Ametivanne I.

1	2	3	4	5	6	7	8	
Foneem	Sõna algul	Sõna lõpul	Sõna sees pearõhul. silbis või selle järel			Kaugemal sõnas		
			intervokaalselt			konson. kõrval	intervok.	konson. kõrval
			pika vok. järel	lühik. vok. järel				
k:	ƣ	—	—	—	—	—	—	
p:	—	—	—	—	—	—	—	
t:	t ~ tʰ	—	—	—	—	—	—	
G:	—	ɕ ¹	—	gʰ	—	ɕ*	—	
B:	—	—	—	—	—	—	—	
D:	—	ɖ	—	—	—	—	ɖ	
s:	ʃ ~ ʃʒ	ʃʒ ~ ʒ	ʃʒ ~ ʃ	ʃʒ	—	—	—	
h:	—	—	—	—	—	—	—	
l:	l	ll	l	ll	—	—	—	
r:	—	—	r	—	r	—	—	
m:	m	—	—	m	m	—	—	
n:	n	nn*	—	nn	n	n	n	
ŋ:	—	—	—	—	n	—	—	

¹ Vrd. lk. 138, joonealust märget 4! (*niŋk ~ niŋG?*)

Ametivanne II.

1	2	3	4	5	6	7	8	
Foneem	Sõna algul	Sõna lõpul	Sõna sees pearõhul, silbis või selle järel			Kaugemal sõnas		
			intervokaalselt			konson. kõrval	intervok.	konson. kõrval
			pika vok. järel	lühik. vok. järel				
k:	ƒ	—	—	—	—	—	—	
p:	—	—	—	—	—	—	—	
t:	t ~ tʰ	—	—	—	—	—	—	
G:	—	ɖ ¹	—	ɖ ^{**}	—	ɖ ^{**}	—	
B:	—	—	—	—	—	—	—	
D:	—	ɖ	—	—	—	—	ɖ	
s:	f ^{**}	ʂ	fʂ [*]	f [*]	f	+	—	
h:	—	—	—	—	—	—	—	
l:	ʎ [*]	ʎ ^{**}	l	ʎ	+	+	—	
r:	ʀ	—	—	—	—	—	—	
m:	m	—	—	m	—	—	—	
n:	n	nn [*]	—	nn	n	n	n	
ŋ:	—	—	—	—	n	—	—	

¹⁾ Vrd. lk. 138, joonealust märget 4! (niŋk ~ niŋG?)

Talurahva õigus.

1	2	3	4	5	6	7	8	
Foneem	Sõna algul	Sõna lõpul	Sõna sees pearõhul. silbis või selle järel			Kaugemal sõnas		
			intervokaalselt			konson. kõrval	intervok.	konson. kõrval
			pika vok. järel	lühik. vok. järel				
k:	ƀ	ƀ̄	—	—	ƀ	—	—	
p:	Ɔ	Ɔ	—	—	—	—	—	
t:	t	t	—	—	t	—	t	
G:	—	ƀ ¹	—	—	—	—	—	
B:	—	Ɔ	—	bb	—	—	—	
D:	—	t ^{**}	—	—	—	—	—	
s:	ʃ	ʃ̄	ʃ	ʃ̄	ʃ	ʃ ^{**}	ʃ	
h:	—	—	—	h̄	h̄	—	—	
l:	l	l	—	ll	l	—	l	
r:	ʀ	—	r	rr	r	—	—	
m:	m	—	—	mm	m	—	—	
n:	n	n	—	—	—	n	n	
ŋ:	—	—	—	—	n	—	—	

¹ Vrd. lk. 138, joonealust märget 4! (*niŋk ~ niŋo*?)

Poolvokaalide tabelid.

	F o n e e m i	
	Märk. :	
	sõna algul	sõna sees
L:	ɣ	(..) ɣ
C:	i	i
Jur. I:	i	—
Jur. II:	ʒ	—
TÕ:	i	i

	F o n e e m u (v)	
	Märk. :	
	sõna algul	sõna sees
L:	w	w
C:	w	w - u
Jur. I:	w	w ~ u
Jur. II:	w	w ~ u
TÕ:	w	w

Geminaatide tabelid¹.

Lühikeste geminaatide tabel.

Foneem	Märkimine pearõhulise silbi		Märkimine kaugemal sõnas
	pika vokaali järel	lühikese vokaali järel	
lüh. geminaat	kahekordne täht	kahekordne täht	ühekordne täht

Pikkade geminaatide tabel.

Foneem	Märkimine pearõhulise silbi		Märkimine kaugemal sõnas
	pika vokaali järel	lühikese vokaali järel	
pikk geminaat	kahekordne täht	kahekordne täht	kahekordne täht

Nagu ülalolevad tabelid näitavad, on kõigis tekstides kaunis kindel süsteem, mis maksev on mitte ainult üksiku teksti piirides, vaid on üldjoontes omane kõigile autoritele. Võrreldagu üksikkonsonantide tabelites lahtreid 4, 6, 7, 8, kus

¹ Need maksavad kõigi tekstide ja kõigi geminaatide kohta.

igas tekstis esinevad ühekordsed tähed; lahtrit 5, kus igal pool on kindel kalduvus kahekordse tähe poole.

Kus esineb erandeid või kõrvalekaldumisi üldisest süsteemist, seal on meil tegemist kas üksikute sõnadega, mida õiguse poolest ei saa arvesse võtta (nad võivad olla juhulised kirjutusvead) või paljutarvitatud sõnadega, nagu: *ysa, mede, ysande, Zumal, teme...* Neid sõnu tarvitab autor sageli; hääldamine oli talle täiesti selge; siin ta võis olla veidi lohakas foneemide tähistamisel, kuna ta teiste, haruldasemate sõnade puhul pidi kirjutamisel olema korralikum, et hiljemini lugedes neid mitte valesti hääldada.

Suur osa järjekindlusetust läheb dekoratiivsete tähtede arvele (lahtrites 1, 2, 3 on kõik süsteemist kõrvalekaldumised dekoratiivset laadi). Foneem *h* tähistamine läheb lahku üldisest süsteemist kõigis tekstides; see ei võinud olla teisiti, sest *h* ei esine tolle aja saksa ortograafias kahekordsena.

Järjekindlusetus üksiku teksti piirides (paralleelkujude esinemine) on väga väike. Väga kindel on ortograafiline süsteem tekstis TÕ, kus ainukesed erandid on sõnalõpuline *æ*, *ʃz* ja intervokaalne *h*. Muidu on selles tekstis süsteem absoluutse järjekindlusega läbi viidud. Üldse, kui maha arvata kõikuvust dekoratiivseil põhjusil, siis kõigis tekstides jääb järele ainult väheseid erandeid.

B. Vokaalide märkimine.

I Vokaalide kvaliteedi märkimine.

a märkimine.

Kõigis tekstides esineb täht *a* niihästi pearõhulises silbis kui kaugemal sõnas.

pearõhulises silbis: *a*

L: *tachtmusʃz, Anna, ander, Under, annama, wasta.*

C: *fanatanut, alla, maddanut, aʃu[s], parr|mal, alleheyt[mine], pattudt. Jur. I: wannu, Saza, armall, tallyna, wagfa, fanna, awhtacko, kallis. Jur. II: wanno, tallyna, wagfa, fanna, awhtack|e, kallis. TÕ: Walfist, marap (2 korda), aʃzi (2 korda), maʃap, aʃt, kaddup, palck, wallestap, maʃap.*

kaugemal sõnas: *a*

L: *ysa, ʃzhyna (2 korda), taywas (2 korda), Anna, heyt|ka, woll|kat, nynda, annama, wollal|hʃth, wasta, kurya, Dhachtusʃz, kuryaʃth, ysant, Wʃzuma, ymala, ysanda, tayua. C: poian,*

ysande, kuma, pohalt, ilmale, s|o|rma, kanatanut, alla, madda-
nut, thayua, parr|mal, ysza, fundma, ellewat, Mina, pohä,
jumal, pohat, towfma, lehan, ykane. Jur. I: toyu|etann,
owsall, yfsandell (3 korda), Sara, armall, awfsall, tallyna,
lynnhall, wagta, fanna, kuelha, olla, jumall awytacko. Jur. II:
toyu|etann, wanno, weckewall, aufz|u|ll, Isand|, tallyna, Linn-
hall, wagta, fanna, kuelha, olla, Jumall, awytack|e|. TÖ: tun-
nistap, teha, marap (2 korda), kaiwap (2 korda), wottap, toa,
kaiwatut, maksap, weljasz, temma (2 korda), Iszandt, kolmasz
(2 korda), ofza (2 korda), Wallestap, sedda, Wisat, selk|a.

e märkimine.

Pearöhulises silbis: e

L: mede, ken (2 korda), erenes, Terwutewt. C: medden,
fze (2 korda), ellewat, se|ft|, lehan, sz|e|. Jur. I: szell, szelle.
Jur. II: sehll, szelle. TÖ: kesz (4 korda), ep (3 korda), teha,
se (9 korda), ellick (2 korda), leppitut, temma (2 korda),
perremehe, enne, fest, ke|i|sz, sedda, sel, selk|a.

Kaugemal sõnas e

L: mede, o|tte, [ma]esze, meye (2 korda), mey|tte, ander,
meytte, pelne. C: we|h|ck|gthyne, ilmale, fetel, gen. keicke, wefewe,
tulley, part. keicke, allahent[mine], vll|sz|. Jur. I: surell, weg-
fewell, teisse, szelle. Jur.: weckewall, szelle, Rottsehl. TÖ: toex,
uhest, teifest, uheste, Sorsep, perremehe, jurest, enne, nucht-
lozest, nuchtlofest, teise, Wallestap.

i märkimine.

pearöhulises silbis: y-i

L: Ysa, szynnu (4 korda), nymmy, nynd (5 korda), yke-
pewyne, nynda, Yszant, szynna (2 korda), szynnust, hywhust,
ysanda. C: nyck (2 korda), ysande, ilmale, risti, nick (2 korda),
Istup, Mina, ysza, cyffe, risti, kyrkun, ykane. Jur. I: mynn|o|,
nynd (4 korda), yfsandell (3 korda), lynnhall, mynd, nind.
Jur. II: Mynn|o|, nynd (2 korda), Rick|es|, nind (2 korda),
Isand|, Linnhall, mynd. TÖ: nind (4 korda), kirko, misz,
tibbo, Iszandt, Wisat.

kaugemal sõnas: y-i

L: nymmy, tenneny, ykepewyne, wollalysth, Terwutewt,
kenth|ny|, we|h|ck|gthyne. C: risti, risti, allehent[mine]. Jur. I:
tallyna, awytacko, kallis. Jur. II: tallyna, awytack|e|, kallis.
TÖ: tunnistap, Roiwi, ellick (2 korda), aszi (2 korda), leppitut.

Eränd on tekstis L esinev *Terwutewt*; ü võiks olla ü. Et ü-d oleks tarvitatud i asemel, seda me ei leia küll teistkordselt neist tekstidest. Kuid alasaksa tekstides võib mõnikord tähele panna tähtede i, y-ü tarvitamist üksteise asemel.

o märkimine.

Pearõhulises silbis o

L: o|ttle, on. C: poian, on (2 korda). Jur. I: olla. Jur. II: olla, Rottfehl. TÕ: toa, on (3 korda), kort, Jorsep, fo, ofza (3 korda), kolmasz (2 korda) ohn.

Kaugemal sõnas: o

C: ayno, waymolt, waymo. Jur. I: awytacko. Jur. II: wännö. TÕ: Kirko, tibbo, nuchtlofzest, nuchtlofseft.

u märkimine.

Pearõhulises silbis: u, w, v

L: |t|ul|kut, kut, kurya, kuryasth, fzw-, Wszuma. C: tu|e|nuth, pwhet, furr|e|nut, tulley, sundma, furnudt, vffun, jumal. Jur. I: jumall. Jur. II: Zumall. TÕ: tunnistap, nuchtufz, tufz, fullan|a|, nuchtlofzest, nuchtlofseft.

u märkimine tähtedega w ja v on alasaksa ortograafia joon. Võrreldagu ka tekstide Jur. I, Jur. II saksakeelses pealkirjas sõna vndudeschen.

Kaugemal sõnas: u

L: fzynnu (4 korda), |t|ul|kut, fza|t|ku, tachtmusz, Dhachtufz, phowhatut, fzynnuft, hywhuft, Wszuma, lonunth. C: fanudt, tu|e|nuth, fanatanut, poduth, furr|e|nut, maddanut, asu[s], [ricus] (2 korda), [re]mu, Istup, vffun, kyrkun, pattudt, remu. Jur. I: wännu. TÕ: nuchtufz, leppitut, kawatut, kaddup.

ä märkimine.

Pearõhulises silbis: e

L: tenneny, elle, we|y|f:|g|kyne, (y)fe)pewyne. C: teme (2 korda), wekeue, fze|d|t, tetel. Jur. I: wegfewell, theme. Jur. II: wekfewall, theme. TÕ: erre, weljasz.

Kaugemal sõnas: e

L: tenneny, elle, erenes, phuhet. C: yfande, teme (2 korda), pwhet, wekeue, ellewat. Jur. I: yfsandell (3 korda), theme. Jur. II: theme. TÕ: pehe, erre.

Saksa keeles on e hääldamine sageli õige lähedane ä hääldamisele. Ka alasaksa ortograafias ~~teis esineda~~ täht e foneem ä märkimiseks ¹.

¹ A. Lasch, § 55, lk. 48.

ü märkimine.

Pearõhulises silbis: u, ü, v

L: p̄uhet. C: p̄uhet, v̄lle|f̄z|. TÕ: uꝛ (3 korda), üꝛ (3 korda).

Kaugemal sõnas:

L: Terwutewt. Siin on lõppsilbi e arvatavasti kogemata sattunud ühte ritta teiste tähtedega, kuna taheti kirjutada -twt (vt. lk. 132.)

Tähed u, ü, v, w võisid tähistada foneem ü-d ka alaksa ortograafias¹. Võrreldagu ka tekstide Jur. I, Jur. II saksakeelses pealkirjas sõna v̄ndudeshen, kus ü-d tähistab u!

ö märkimine: o, e

Foneem ö on võõras saksa keelele; autorid ei eraldanud seda foneemist ø või märkisid seda e-ga; on ju ö hääldamiselt võrdlemisi lähedane e-le.

L: woll|f̄at, wollalysf̄h. C: porf̄e|ft, [re]mu, remu. TÕ: toer, wottap, tedde.

ö märkimine: o

L: po[h]ul|ut, phowhatut. C: pohalt, pohā, pohā, pohat.

Täht o pro ö oli tarvitusel ka alaksa ortograafias väga sageli².

Raske on seletada ow esinemist sõnas phowhatut. Oleks selle asemel oe, siis võiksime kindlad olla, et see on korrapärane märkimisviis: o~oe oli harilik nähtus saksa ortograafias. Jääb muidugi otsustamata, kas meil siin on tegemist analoogilise märkimisviisiga: o~ow.

II. Vokaalide kvantiteedi märkimine.

a. Vokaali lühiduse märkimine³.

Saksa ortograafias on see vokaali lühiduse tunnuseks, et järgneb vähemalt kaks konsonanti: konsonantühend või kahekordne konsonant.

¹ A. Lasch, § 179, lk. 104.

² A. Lasch, § 148, lk. 91.

³ Järgnevas on esitatud ainult üksikud näited.

Seda süsteemi on kasutanud teataval määral ka esimeste eestikeelsete tekstide autorid: oli pearõhulise silbi vokaal lühike, on selle tähistamiseks kahekorrutatud järgnev konsonant, kui sõnas ei järgnenud nii kui nii juba konsonantühendit või geminaati.

L: |t|ul|fut, n|yn|et, elle, f|z|ynna. C: f|o|rmā, r|ist|, jumāl, v|ff|un. Jur. I: n|yn|et, kall|is, M|yn|n|o|, f|an|na. Jur. II: f|z|elle, w|an|no, w|ag|ta, f|an|na. TÕ: f|est, t|ir|et, f|ull|an|a|, temma.

See süsteem on läbi viidud kõigis tekstides. Erandeid on, kuid need on eri põhjustega seletatavad, nii et vaja ei ole kahelda süsteemi üldmaksvuses¹.

Kuid kaugemal sõnas ei ole enam seda süsteemi: konsonant on ühekordne, olgugi et eelseisev vokaal on lühike².

L: ten|nen|y, annama, p|h|ow|hatut, W|sz|uma... C: ilm|ale, f|an|atanut, f|urr|e|nut, m|ad|danut... Jur. I: tall|yna, to|yu|e|tann, kall|is... Jur. II: to|yu|e|tann, tall|yna, kall|is... TÕ: le|pp|itut, f|ai|watut, f|ull|an|a|...

Tekib küsimus, kas autor ei kartnud, et ta pärastpoole, lugedes, võiks sõnu hääldada valesti, kui täpselt ei ole tähistatud vokaalide kvantiteeti? Siin näib meil olevat tegemist psühholoogilise faktiga: pearõhuline silp on meile tähtsam, on meie teadvuses selgem. Järgsilbid on kusagil meie teadvuse tagapõhjas ja me omistame neile palju vähem tähelepanu³. See võiks vahest olla põhjus, miks esimeste eestikeelsete tekstide autoritel ei tekkinud tarvidust eriliselt märkida järgsilpide vokaalide kvantiteeti.

b. Vokaali pikkuse märkimine.

Saksa ortograafias maksab reegel: kui vokaalile järgneb üksikkonsonant, on see vokaali pikkuse tunnuseks. Vokaal ise võib olla märgitud ühekordse tähega.

Seda reeglit kasutasid kõnesolevate tekstide autorid ka eesti keele puhul: vokaali pikkuse märgib ära üksikvokaal, millele järgneb üksikkonsonant. Ainult kui parata-

¹ Vrd. lk. 158.

² Kus siiski esineb kahekordne täht, seal on see dekoratiivse ülesandega.

³ Näiteks segaks see meid väga, kui keegi hääldaks: *vārā* pro *varā*; kuid me ei märkagi midagi erilist, kui keegi hääldab *varā*.

Et järgsilbid meie teadvuses tsentraalsel kohal ei seisa, selle poolt kõneleb ka fakt eesti häälikuteloost: vokaalid on üldiselt püsinud pearõhulises silbis; kadu ja lühenemine on sündinud just kaugemal esimest silpi.

matult peab järgnema kaksikkonsonant, siis lisatakse vokaa-
lile juurde grafeem, mis eriliselt rõhutab vokaali pikkust¹.

See süsteem on omane kõigile tekstidele. Erandeid on
väga vähe. Et saksa keeles puudub ülipikk välde, siis ei
teinud autorid eesti keeleski vahet kesk- ja ülipika vokaali
vahel: need märgiti samal viisil.

Teisevälteliste vokaalide märkimine.

1. Kui järgneb üksikkonsonant: üksikvokaal.

L: fʒa|tʃu², ʃaʒ, lonunth. C: ʃanudt, [re]mu, remu. Jur. I:
furell, jureft.

2. Kui järgneb konsonantühend: vokaal pikendusmär-
giga.

L: fʒatt|yt|. Erand on Jur. I: Rottsehl.

Kolmandavälteliste vokaalide märkimine.

1. Sõna lõpul: vokaal pikendusmärgiga.

L: mʃae. TÕ: teh, ʃee.

2. Sõna sees.

a. Kui järgneb üksikkonsonant: — üksikvokaal (eran-
deid on!).

L: fʒees, rifuʒ. C: poduth. TÕ: ʃap, tep, wiʃ|e|, ʃaht|e|,
pehē (2 korda).

b. Kui järgneb konsonantühend: — vokaal pikendus-
märgiga (erandeid on!).

L: pēlne, [ma]eʃʒe. C: [riɕuʒ] (2 korda)³. Jur. I: maell,
ʃuelʃa. Jur. II: Riɕ|eʃ|, ʃuelʃa. TÕ: ʃeeft, ʃiefʒ, Wert⁴.

¹ Muidugi ka sel puhul, kui vokaali järel tahetakse kasutada deko-
rativset konsonantide kuhjamist.

² Kui oletada, et Lelow kopeerimisel paigutas omalt poolt sõnasse
üleliigse t, siis oli algtekstis kirjaviis kooskõlas süsteemiga.

³ ɕ esinemine ei kõiguta veel üldist reeglit: ɕ on ühend, mis
esineb alaksaks ortograafias väga sageli, hoolimata sellest, kas see on
kooskõlas üldise süsteemiga või mitte. Vrd. lk. 148:

⁴ Selle sõna ortograafiasse mõjus arvatavasti see, et autor oli har-
junud oma emakeeles sõna kirjutama ilma pikendusmärgita.

Kokkuvõttes võime esitada järgmised tabelid.

1) Vokaalide kvaliteedi märkimise kohta:

	Foneem a märkimine		Foneem e märkimine		Foneem i märkimine	
	pearõhul. silbis	kaugemal sõnas	pearõhul. silbis	kaugemal sõnas	pearõhul. silbis	kaugemal sõnas
L:	a	a	e	e	y	y**
C:	a	a	e	e	y, i	y, i
Jur. I:	a	a	e	e	y**	y**
Jur. II:	a	a	e	e	y, i	y**
TÕ:	a	a	e	e	i	i

	Foneem o märkimine		Foneem u märkimine		Foneem ä märkimine	
	pearõhul. silbis	kaugemal sõnas	pearõhul. silbis	kaugemal sõnas	pearõhul. silbis	kaugemal sõnas
L:	o	—	u, w	u	e	e
C:	o	o	u, w, v	u	e	e
Jur. I:	o	o	u	u	e	e
Jur. II:	o	o	u	—	e	e
TÕ:	o	o	u	u	e	e

** Ühe erandiga.

	Foneem ü märkimine		Foneem õ märkimine		Foneem ö märkimine	
	pearõhul. silbis	kaugemal sõnas	pearõhul. silbis	kaugemal sõnas	pearõhul. silbis	kaugemal sõnas
L:	u	e w*	o	—	w o o*	—
C:	w, v	—	o, e	—	o	—
Jur. I:	—	—	—	—	—	—
Jur. II:	—	—	—	—	—	—
TÕ:	u, ü	—	o, e	—	—	—

2) Vokaalide kvantiteedi märkimise kohta, (pruuk on ühine kõigil tekstidel ja maksab kõigi vokaalide puhul):

Foneem	Märkimine sõna lõpul	Märkimine sõna sees	
		pearõhul. silbis	kaugemal sõnas
I välte-vokaal	üksikvokaal	üksikvokaal, millele järgneb 2 konsonanti	üksikvokaal, millele ei tarvitse järgneda 2 konsonanti

Foneem	Märkimine sõna lõpul	Märkimine sõna sees	
		kui sõnas järgneb üksikkonsonant	kui sõnas järgneb konsonantühend
II välte-vokaal	—	üksikvokaal	vokaal pikendusmärgiga
III välte-vokaal	vokaal pikendusmärgiga	üksikvokaal	vokaal pikendusmärgiga

* Üksainus näide.

C. Diftongite märkimine.

I Diftongite kvaliteedi märkimine.

ai märkimine: ay - ai

L: taywas (2 korda), nayf|zy|te, tahua. C: ayno, waymolt, thahua, waymo, thaiwa. TÕ: kaiwatut, kaiwap (2 korda).

(..)
ei märkimine: eh - ei

L: mey|tt|e, leybp, heyt|f|a, meye (2 korda), meytte, meytt|yt|, mejt, feyky|ny|. C: nehtz|e|ft, feicfe, (2 korda), alleheyt[mine]. Jur.: teyfsse. TÕ: teifest, feicf, teife.

ui märkimine: uy

Jur. I: fuy. Jur. II: fuy.

(..)
oi märkimine: oy

Jur. I: tohu|e|tann. Jur. II: tohu|e|tann.

õi märkimine: oi

TÕ: Woy, Roiwi, woip.

au märkimine: au, aw, ow

Jur. I: owfall, awfsall. Jur. II: aufz|u|ll.

au - ou kõikumist leiame ka alasaksa ortograafias.

õu märkimine: ow

C: towfma.

II Diftongite kvantiteedi märkimine.

Praeguseski eesti keeles ei eraldata kirjas diftongite kvantiteeti. Esimeste eestikeelsete tekstide kohta me ei või seda oodatagi: nende autorid arvatavasti ei kuulnudki vahet teise- ja kolmandavärtlise diftongi vahel.

Teisevärtlise diftongite märkimine.

L: nayf|zy|te, meytte, heyt|f|a, meye (2 korda), feyky|ny|. C: ayno, waymolt, nehtz|e|ft, feicfe (gen!). TÕ: kaiwap (2 korda), kaiwatut, teifest, teife.

Kolmandavärtlise diftongite märkimine.

L: taywas (2 korda. Inessiiv!), leybp, mejttht, tahua. C: thayua, thaiwa, feicfe, alleheyt[mine], towfma. Jur. I: owfall, awfsall, fuy. Jur. II: aufz|u|ll, fuy. TÕ: Woy, Roiwi, woip.

D. Suure algustähe tarvitamine.

Kindlat reeglit suure algustähe tarvitamise kohta alaksa ortograafias ei olnud: suure tähe tarvitamine oli täiesti juhuslik; isegi punkti järel võis esineda väike algustäht ja keset lauset ilma näilise põhjusega suur. Sama olukord valitseb ka esimestes eestikeelsetes tekstides.

Suur täht lause algul:

L: (.) Anna mey|tt|e tenney yksepewyne leyby. C: (.) Mina
vffun poha waymo chffe... Jur. I: Mynn|o| toyu|e|tann nynck
wannu... Jur. II: Mynn|o| toyu|e|tann nynck wanno...
TÕ: (.) Jorsep ux fullan|a|...

Suur algustäht keset lauset:

L: ... nynnda kut meye Andex annama... Jur. II: ... fzele
tallyna Lyynehall... TÕ: Ke|i|fz teife pehl Walleftap...

Väike algustäht peale punkti:

L: (.) elle f3att|yt| meyttyt kurya Ohachtufz. C: (.) riffi
pel poduth.

Alasaksa-aegsete eestikeelsete tekstide ortograafia ise-loomulikumat jooned on lühidalt järgmised:

Foneemideühendit võib märkida ühe tähega: $ks = x$;

Üht foneemi võib märkida tähtede rühmaga; $t = th$;
 $d = ddt$; $k = kgt$;

Sama foneemi võib märkida erisuguste tähtedega:
 $u = u, w, v$;

Erisuguseid foneeme võib märkida sama tähega: ~~$u, v = w$~~ ; $u, v = w$;

Häälik δ märkimine sünnitab raskusi.

Sõnalõpuliselt meediaid tähistatakse alati, sõnaseesmisi tihti teenuis-klusiilidega.

Häälik \ddot{a} märk on alati e.

Kvantiteedi märkimises on tähele pandav kindel süsteem:

Üksikkonsonanti märgitakse üksiktähega pärast pikka pearõhulist vokaali, konsonandi kõrval ja kaugemal sõnas.

Üksikkonsonanti märgitakse kahekordse tähega pärast lühikest pearõhulist vokaali.

Häälik h -d märgitakse alati üksiktähega.

Lühikest ja pikka geminaati märgitakse pearõhulise silbi järel kahekordse tähega. Kaugemal sõnas märgitakse lühikest geminaati ühekordse, pikka geminaati — kahekordse tähega.

Vokaali lühiduse tähistamiseks pearõhulises silbis kahekorrutatakse vajaduse korral (kui vokaalile ei järgne kon-

sonantühendit) järgnevat üksikkonsonanti. Järgsilpides üksikkonsonanti ei kahekorrutata.

Vokaali pikkuse tähistamiseks jäetakse järgnev üksikkonsonant kahekorrutamata. Kui vokaalile pe a b järgnema konsonantühend, siis lisatakse vokaalile juurde pikendusmärk *h* või teine vokaal.

Sõnalõpuline pikk vokaal esineb pikendusemärgiga.

Teist ja kolmandat väldet ortograafias ei eraldata.

Dekoratiivsete tähtede ja suure algustähe esinemine on enam-vähem juhuslik.

E. Kobolt.

Die Orthographie in den estnischen Texten niederdeutscher Autoren.

Aus der ersten Hälfte des 16. Jahrhs. stammen einige estnische Texte, deren Autoren wohl Niederdeutsche waren, wie es die sprachlichen Fehler und die nd. Anmerkungen vermuten lassen.

Was die Orthographie betrifft, so stimmt sie ziemlich genau mit der damaligen nd. Schreibweise überein.

Konsonanthäufung — besonders im Auslaut — findet sich oft: *ddt*, *bp*, *ll*, *nn*, *th*, *ctgf*, *sz* usw. Als Abkürzung kommt der Nasalstrich vor: *pohā* pro *pohan*.

Für *u* gibt es verschiedene Schreibungen: *u*, *v*, *w*.

Interessant ist es, dass auch in diesen Texten einem *ä* zwar immer das Zeichen *e* entspricht, dass aber in der Schrift ein *o* von einem *ö* niemals, ein *u* von einem *ü* nur sehr selten geschieden wird. Dies ist bemerkenswert, da das Orthographiesystem anderweitig gerade nach Eindeutigkeit strebt.

Die Zeichen für *ō* sind *o*, *e*.

Schwierigkeiten macht die Bezeichnung der stimmlosen Mediae. Im Inlaut werden sie teilweise durch *b*, *d*, *g*, vorwiegend aber durch *p*, *t*, *k* wiedergegeben. Im Auslaut finden wir nur *p*, *t*, *k*. (*wetewē*, *ysanda*, *Bszant*).

Die Quantität ist meist genau bezeichnet.

Die Kürze des Vokals wird durch Doppelschreibung des folgenden Konsonanten gekennzeichnet; dem langen Vokal folgt nur ein Konsonant (*szynna*, *sanudt*). Das gilt aber nur für die Bezeichnung der Quantität in haupttoniger Silbe, da in nichthaupttoniger keine Doppelschreibung zu finden ist (*fullane*).

Falls einem langen Vokal eine Konsonantverbindung resp. eine Geminata folgt, so werden dem Vokal über- oder nachgeschriebene Zeichen hinzugefügt (*pelne*, *maesze*, *seest*).

Im Auslaut ist ein langer Vokal stets mit einem Dehnungszeichen versehen (*mhae*, *teh*, *see*).

Die Geminatae — sowohl die langen wie die kurzen — werden stets durch Doppelschreibung bezeichnet (*aname*, *pattudt*; *maesze*, *cyffe*).

Abweichungen vom Orthographiesystem sind selten.